Alle tiders Nordsjælland

MUSEUM NORDSJÆLLANDS
ÅRBOG 2020

Porten til en anden verden

Dyrebare ringe nedlagt i et dødishul

AF TIM GRØNNEGAARD

I et dødishul ved Torup på Halsnæs, der er opfyldt gennem tusinder af år, kan vi se nedslag fra de omkringboende menneskers liv. Først i form af et økseoffer fra bondestenalderen, siden da man i yngre bronzealder nedlagde et par kostbare ankelringe. I jernalderen lå der en boplads i nærheden, og affald herfra endte også i dødishullet. Allerøverst i hullet er der spor fra landsbyen Torup, som antyder, at den er grundlagt i vikingetiden.

Ungt dødislandskab fra Brúarjökull i Island. Her fornemmer man tydeligt hullernes krateragtige fremtræden. Et lignende syn har mødt oldtidsmennesket ved Torup.

Dødishuller

Da isbræerne slap sit tag i Danmark, efterlod de nogle steder større eller mindre klumper af "død" is, det vil sige is, der ikke længere bevægede sig. Isklumperne blev dækket af smeltevandssedimenter og holdt sig således i flere hundrede år i en slags omvendt høkasse, indtil isen omsider smeltede, og der til sidst blev efterladt et kæmpemæssigt kraterformet, vandfyldt hul i landskabet, kaldet et "dødishul" eller en "kedelmose" på grund af dets stejle skålformede kanter. Sådanne imponerende dødislandskaber kan man i nutiden opleve i sin nydannede jomfruelige form på vandreture i Island.

Torup på Halsnæs ligger i et udpræget dødislandskab, hvor de dybe kratere har ligget tæt med kun få hundrede meters mellemrum og har haft en særlig dragende kraft på oldtidens mennesker.

I forbindelse med en byggesag på Hvidelandsgård syd for Torup i 2019 fandt Museum Nordsjælland knogler og keramik i et af disse dødishuller og valgte derfor at udgrave det i sin helhed. Det skulle vise sig, at fundmaterialet var mere raffineret end forventet.

Torups tidligste træbevoksning

På bunden af dødishullet, hele to en halv meter under nutidens jordoverflade, lå stumper af birkebark, der ved en kulstof 14-datering viste sig at have den imponerende alder af over 13.000 år. Det er den såkaldte Allerødtid, en varmeperiode efter istiden, hvor den tidligere steppetundra gradvist blev dækket af en åben birkeskov. Der var dog ikke nogen efterladenskaber fra datidens menne-

Kortudsnittet viser dødishullets placering. Indeholder data fra Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering, Danmark 1:200.000, vektor.

sker, som ikke var bofaste, men bevægede sig rundt efter sæsonens ressourcer.

Landet tages i besiddelse

Det ældste menneskelige livstegn lå også på bunden af dødishullet i form af tre økseplanker, der var lagt omhyggeligt side om side på det allerdybeste sted og dermed ikke bare var henkastet affald. En økseplanke er en råt tilhugget flintbarre, der er et forarbejde til en af bondestenalderens slebne økser. Beliggenheden på bunden af det dybe hul viser, at det næppe skal tolkes som flintsmedens lager, men snarere som en form for offer, hvor økserne var surret sammen eller pakket ind i en bylt. Måske kan økserne stamme fra det tidspunkt i bondestenalderen, hvor man første gang tog landet i besiddelse ved at rydde urskoven og opdyrke det. Landnammet foregik netop ved hjælp af sådanne økser, så man kan forestille sig, de var en form for offer til de underjordiske magter som tak for defloreringen af landet, ved at man tilbagegav det middel, der muliggjorde det voldsomme indgreb i naturtilstanden. Og hvor kommer man de underjordiske magter nærmere end i et dødishul, der for et stenaldermenneske ville være at ligne med porten

Dødishullet opgraves i tynde lag med maskine sektionsvis for at undgå problemer med vand.

til en anden verden? Forestillingen om dybe huller som kontaktvej til underverdenen har for eksempel overlevet i den islandske vulkan Hekla, der ifølge folketroen var det sted, hvor heksene mødtes med Fanden. Det er netop denne vulkan, der har lagt navn til udtrykket at "gå ad Hekkenfeldt til".

Hvornår skete sedimentationen?

Det er tankevækkende, at der ikke er sket nogen form for sedimentation (aflejring af partikler) i dødishullet i de næsten 8.000 år, der gik fra, at birkebarken og frem til at økseplankerne endte på bunden af det. Forklaringen er formentlig en kombination af to faktorer: I det lange tidsrum har området ved dødishullet været bevokset, og først da skoven blev ryddet og jorden bearbejdet, blev mulden blotlagt for regnens og dyrkningens erosion. Desuden ser det ud til, at der først fra starten af yngre bronzealder har boet mennesker permanent nær dødishullet, som løbende har kunnet bidrage til opfyldningen af det.

Tamme og vilde dyr – og et menneske

De følgende 60 cm af lagene kunne ikke underinddeles, og ser ud til at være aflejret løbende gennem 6-700 år. Laget blev udgravet i tynde lag med maskine, og ud over spredt flint og keramik fremkom et større antal knogler, der i næsten alle tilfælde lå enkeltvis og ikke, som man umiddelbart skulle forvente, som samlede udrømmede bunker fra slagtninger og måltider. Knoglerne, der er bestemt af Zoologisk Museum, stammer primært fra tamdyr, overvejende kvæg, men der er også væsentlige indslag af hest, får/ged og svin.[1] En del af knoglerne havde snitspor fra slagtning og filetering, hvilket tyder på, at dyrene rent faktisk er blevet spist. Herudover er der tegn på jagt i form af en del knogler fra kronhjort samt en enkelt knogle fra henholdsvis rådyr og gråsæl. Menneskets bedste ven, hunden, er repræsenteret ved en enkelt knogle. Den er snarest død af naturlige årsager. Alle kulstof 14-dateringer af knoglerne peger mod yngre bronzealder, 1100-500 f.Kr. En kvægknogle er dateret til

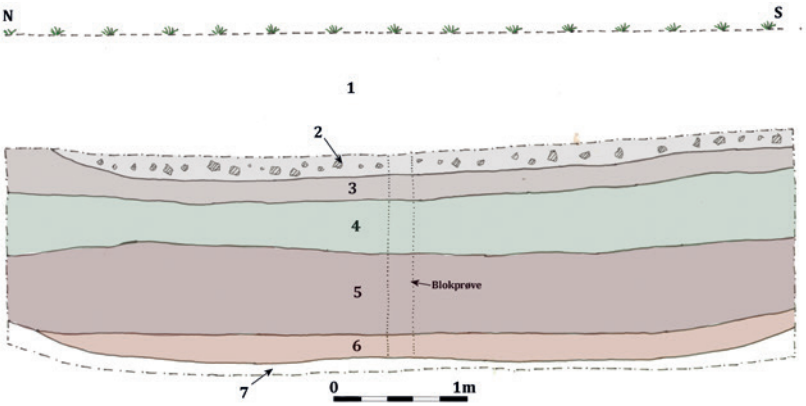

Lagserie i dødishullet. De øverste 80 cm (1) er et erosionslag fra nyere tid, som, af sikkerhedsmæssige årsager, blev bortgravet inden den videre undersøgelse. Det nederste lag (6) var et gytjelag fra stenalderen, herover kom det tykke lag (5) med bl.a. knogler fra bronzealderen, og hvor bronzeringene lå øverst. Øverst ses et lag brændte sten fra landsbyen Torups ældste tid (2).

Samlet nedlægning af tre økseplanker fra yngre stenalder på dødishullets allerdybeste sted.

Lårbensfragmentet af menneske vist sammen med et helt eksemplar fra Zoologisk Museums referencesamling.

Vulstringene fra Hvidelandsgård. Foto: Morten Hendriksen.

begyndelsen af perioden og en hesteknogle til slutningen af bronzealderen ved overgangen til jernalderen. De første tamheste i Danmark kendes fra ældre bronzealder – Solvognens trækdyr er et markant eksempel.

Det forholdsvist tilforladelige og prosaiske artsspektrum fik sig imidlertid et ordentligt skud for boven, da der midt blandt dyreknoglerne blev fundet et midterstykke af en lårbensknogle fra menneske! Knoglen er kulstof 14-dateret til begyndelsen af yngre bronzealder, en periode, hvor man ellers normalt brændte de døde. Denne stump virker noget mere ydmyg end for eksempel et moselig, og det er tydeligvis ikke hele mennesket, der er endt i hullet på én gang. Her bliver spørgsmålet om, hvornår man kan kalde noget for et "offer", virkelig sat på spidsen. I litteraturen betragtes mennesket gerne som det "ultimative offer". I det aktuelle eksempel fra Torup ser det ud til, at mennesker og dyr er behandlet på samme måde. Lårbenets menneske er muligvis skeletteret andetsteds, enten i forbindelse med en forfædrekult, hvor man håndterede den dødes knogler, en ofring eller en henrettelse, og efter funktionen dér har knoglen mistet sin symbolladning og er herefter blot blevet betragtet som affald. Museum Nordsjælland har gennem de senere år fremgravet en del eksempler på sådanne enkeltliggende menneskeknogler i vådmark fra mange af oldtidens perioder. Det ser ud til, at holdningen til menneskets fysiske rester har adskilt sig en del fra nutidens, der er farvet af vores kristne kulturarv.[2]

En uventet gevinst

Øverst i det knogleholdige lag fremkom en genstand, der umiddelbart lignede et kohorn, men som overraskende viste sig at være en stor cylinderformet ring af bronze! – en såkaldt vulstring. En "vulst" er en pølseformet rundet fortykkelse – i dette tilfælde en meget rammende betegnelse. Disse ringe var moderne i bronzealderens yngste periode på tærsklen til jernalderen (700-400 f.Kr.). I denne tid skulle smykkerne helst være så svulstige og overdådige som muligt – efter nutidens smag må-

Vulstringene fra Hvidelandsgård. Ringene måler ca. 16 cm i tværmål. Foto: Morten Hendriksen.

Vulstring fundet ved Hareholm i Skævinge 2007.

Fragment af støbeform til vulstring fundet 2012 ved Langhaven i Gammel Holte i forbindelse med udvidelsen af Helsingørmotorvejen.

ske til den overgearede side. Ringene har formentlig været båret af kvinder som ankelsmykker. De grave med vulstringe, man kender til, er alle brandgrave. Her er det selvsagt ikke muligt at se, hvor på kroppen ringene har været båret. Ringene er åbne i enderne, så man kunne få dem over fødderne. Eftersom en kvinde jo har to ankler, findes ringene

gerne parvis. Derfor blev den sidst opgravede jord gennemgået med metaldetektor, og minsandten om ikke den anden ring meldte sig med et kraftigt signal fra jordbunkerne!

Vulstringene kendes fra Sydskandinavien og den tyske og polske Østersøkyst – fra Danmark kendes omkring 22 fund.[3] Ringene findes oftest udlagt i vådmarken, men et ringpar er for nylig fundet på tørt land i et stolpehul til et hus i Skjold ved Horsens. Fra det nordsjællandske område stammer også et fund fra Hareholm ved Skævinge.[4]

To fund fra Stevns og Gammel Holte af støbeforme har vist, at vores forfædre herhjemme selv kunne håndtere fremstillingen af disse millimetertynde bronzegenstande.[5]

Hvorfor har man lagt de dyrebare ringe ned i dødishullet? Et muligt fingerpeg ses på det tørre land, umiddelbart nord for dødishullet. Her fandt vi den allernederste bund af en gravurne med brændte knogler, som havde overlevet eftertidens pløjning. Graven blev kulstof 14-dateret til yngre bronzealders sidste periode, det vil sige, at den er samtidig med vulstringene. Måske er ringene undtaget fra ligbålet og nedlagt i forbindelse med gravlæggelsen? Det var ikke muligt ud fra de sparsomme knoglestumper at køns- eller aldersbestemme den døde, men man kunne se, at et eller flere dyr havde været med på ligbålet. I denne periode opfører man ikke længere de store gravhøje, så markeringen af graven har snarest været en form for tue.

Bronzefundene er ikke unikke på egnen. Ejerens søn fortalte, at da man i 1982 rensede det store dødishul syd for gården op, hvor der nu svømmer ænder, blev der slæbt oldsager bort i store plasticposer, blandt andet "nogle bronzeringe på størrelse med en femmer". På nabomarken mod vest fandt

en niårig dreng i 2012 under hundeluftning en lansespids af bronze i den opgravede tørvejord fra en drængrøft.

Dødishullet mister sin magi

Ved indgangen til jernalderen var dødishullet ved Hvidelandsgård blevet så opfyldt, at det kun har fremstået som en skålformet sænkning i landskabet. Det havde dermed ikke længere den samme attraktion som port til en underverden. I stedet ser vi, at man har smidt bopladsaffald i form af knust keramik ud langs kanten af dødishullet. Keramikkens randformer viser, at vi er oppe i ældre romersk jernalder (0-200 e.Kr.). Fra den tid har vi også fundet bopladsspor på det tørre land nordvest for dødishullet.

Det er tankevækkende, at man i jernalderen stadig synes at have haft behov for at kunne kommunikere med underverdenen gennem deponeringer i kraterformede huller. I denne periode begynder man i stor stil at grave tørv i moserne, og de efterladte dybe huller er påfaldende ofte blevet brugt til rituelle henlæggelser af dyreknogler, trægenstande og hvide sten, som det er påvist på Museum Nordsjællands undersøgelser de senere år.[6] Også de kendte moselig, Tollundmanden og Grauballemanden, endte på bunden af en tørvegrav. Måske har tørvegravene dermed overtaget dødishullernes funktion som kontakt til jordens kraft, personificeret af den Terra Mater (Moder Jord), også kendt som Nerthus, som den romerske historiker Tacitus omtaler.

Landsbyen Torup ser dagens lys

Under de tykke nedpløjede lag, som er endt i dødishullet i nyere tid, fremkom et lag knuste, brændte sten, som i felten blev tolket som udrømmet materiale fra jernalderens kogestensgruber (jordovne). Kulstof 14-dateringerne viste imidlertid, at stenene skulle henføres til sen vikingetid eller tidlig middelalder (1030-1200 e.Kr.). Det kan næppe tolkes anderledes, end at det spor efter aktiviteter fra landsbyen Torup, som nævnes første gang i 1320 som *Touæthorp,* og hvor der i 1100-tallet blev bygget en stenkirke. En koncentration af stolpehuller nord for dødishullet blev dateret til årene mellem ca. 900 og 1000, og det peger mod, at den bonde, *Tófi,* eller måske kvinden *Tove*, der grundlagde landsbyen, snarest har levet i den sene vikingetid.

Lansespids af bronze fra ældre bronzealder (1800-1100 f.Kr.) fundet af en niårig hundelufter på nabomarken i opgravet jord fra et dræn.

Noter

1. Magnussen 2020
2. Pantmann 2020.
3. Jensen 1997.
4. Pantmann 2007.
5. Jensen et al. 2013.
6. Pantmann, i tryk.

Litteratur

Jensen, J. 1997: *Fra Bronze- til Jernalder – en kronologisk undersøgelse*. Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bind 15.

Jensen, O.L. et al. 2013: Oldtidsbønder og håndværkere. Arkæologiske udgravninger langs Helsingørmotorvejen. *Søllerødbogen* 2013, s. 7-32.

Magnussen, B. 2020: En bestemmelse af dyreknoglerne fra Hvidelandsgård. *ArchaeoScience* vol. IV 2020.

Pantmann P. 2007: Hareholm NFHA2616. Arkæologisk beretning fra Folkemuseet, Hillerød.

Pantmann, P. 2017: Vådbundsudgravninger i Danmark. *Arkæologisk Forum* nr. 37, 2017.

Pantmann, P. 2020: Human sacrifices and human remains – the ultimate sacrifices? I tryk.